

İsmail AKKOYUNLU (*)

İBN TEYMIYYE’NİN ŞİİLİK ELEŞTİRİSİNDE MU’TEZİLE FAKTÖRÜ (**)

öz

Şia içerisinde tarihsel akışta Zeydiyye, İsmailiyye ve İmamiyye gibi birçok farklılaşma yaşanmıştır. Bununla birlikte Şiî gelenek içerisinde diğer bazı farklılaşma ve etkileşimlerin olduğu iddiaları yer almaktadır. Örneğin siyasî-itikadî İslam mezheplerine dönük eleştirileriyle öne çıkan İbn Teymiyye, Şiîlik eleştirisini gerçekleştirirken Şia’yı mütekaddim Şia ve müteahhir Şia olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bu iki yapı arasındaki farklılığa *Minhacu’s-Sünne* adlı eserinde sıklıkla dikkat çeken İbn Teymiyye’nin mütekaddim Şia’yı Ehl-i Sünnet düşüncesine yakınlaştırma bununla birlikte müteahhir Şia’yı Ehl-i Beyt’ten ve erken dönem Şiî telakkîden uzaklaştırma şeklinde bir yaklaşım benimsediği söylenebilir. İbn Teymiyye’nin bu noktadaki en önemli argümanlarından biri, müteahhir Şia’nın mütekaddim Şia çizgisinden uzaklaşarak Mu’tezile’nin takipçileri konumuna geldiği yönündedir. Bu algılama biçiminde müteahhir Şia, Ehl-i Beyt ve mütekaddim Şia çizgisinden ayrılmakla birlikte büyük oranda Mu’tezile ile özdeşleşmiş bir yapı konumuna düşürülmektedir. Makalemizde İbn Teymiyye’nin Şiîlik eleştirisi bağlamında gündeme getirdiği bu söylemi, kendi tespitleri üzerinden analiz edilecek ve Şiî düşünce içerisinde varlık kazandığı ileri sürülen bu kırılma ve etkileşimin tahliline yer verilecektir.

anahtar kelimeler

İbn Teymiyye, Mütekaddim Şia, Müteahhir Şia, Mu’tezile.

abstract

The Mutazilite Factor in Ibn Taymiyya's Shiism Critique

There have been many differentiations in Shia within the historical process. Contrary to what is known, it is claimed that there are some other differentiations and interactions within the Shiite thought. Ibn Taymiyya, for example, divides Shia into two categories: early Shiism and late Shiism while criticizing Shia. Ibn Taymiyya draws much attention to the difference between these two structures in his work *Minhacu's-Sunne*. Ibn Taymiyya, in this context, is trying to bring early period Shiism closer to Sunnism while trying to remove the late Shiism from early Shiism. One of the most important arguments of Ibn Taymiyya in the process of this Shia criticism is that the late period Shiism is under the influence of Mutazilite. In this form of perception, the late Shiism is seen as a denomination that is almost identical to Mutazilite. In this article Ibn Taymiyya's assertions in the context of his Shiite criticism will be analyzed through his own determinations. Thus, the analysis of this differentiation and interaction which is claimed to have taken place in Shiite thought will be given.

keywords

Ibn Taymiyya, Early Shiism, Late Shiism, Mutazilite.

Giriş

Hanbelî/Hadis Taraftarı geleneğın yetiştirdiği en büyük isimlerden olan Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), eserleri ve fikirleri ile gerek tarihte gerekse günümüzde adından söz ettirmeyi başarmıştır. İçinden gelmiş olduğu geleneğın sınırlarını birçok noktada zorlayan İbn Teymiyye, bazen bu sınırları aşmış bazen de kendine özgü diyebileceğimiz yeni bir söylem geliştirmiştir. İslam düşünce tarihinde öne çıkmış birçok kavram, şahıs, ekol ve tartışma konusu ile ilgili görüşler beyan etmiş; bu haliyle de hem inşaî hem de tenkitçi bir duruş sergilemiştir. Eserleri ve bu eserlerde tartışma konusu yaptığı hususlar göz önünde bulundurulduğunda onun özellikle tenkitçi yönünün bir adım öne çıktığını belirtmek gerekir. İbn Teymiyye'nin eleştirel bakış açısının sınırları içerisine giren hususlar arasında problematik düzeyde kelâm,¹ mantık² ve akıl-nakil³ ilişkisi gibi konuların başı çektiği görülür. Bu eleştirilerin kalıba döküldüğu zemin ise onun siyasî-itikadî İslam mezheplerine yönelik eleştirileridir. Bu çerçevede İbn Teymiyye, Ehl-i Hadis ya da Ehl-i Sünnet olgusunun dışında konumlandırığı mezhepleri değişik saikler üzerinden ciddi şekilde eleştirmiştir. Haricîlik, Mürce ve Mu'tezile gibi mezheplerin yanı sıra Cehmiyye ve Kaderiyye gibi fırkalar da onun eleştirilerinden payına düşeni almıştır.

İbn Teymiyye'nin en fazla eleştiri yönelttiği mezhebî gelenek, Şîliktir. Bu amaçla o, müstakil bir Şîlik reddiyesi olan *Minhacu's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelami'ş-Şiati'l-Kaderiyye* adlı eserini kaleme almıştır. İbn Mutahhar el-Hillî'nin (ö. 726/1325) *Minhacu'l-Kerame fî Marifeti'l-İmame* adlı eserine red-diye olarak yazdığı bu eserde İbn Teymiyye, Şia'yı etraflı bir biçimde eleştirmiştir. Bu kapsamlı eleştirel tutum, zaman zaman onu, gelenekte daha önce örneğine pek rastlanmayan yeni değerlendirme çerçeveleri ortaya koymaya sevk etmiştir. Bunlardan biri Şia'yı önce mütekaddim ve müteahhir şeklinde ikiye ayırması, müteahhir Şia'yı ise Mu'tezile'nin takipçileri olarak konumlandırmasıdır. Bu türden bir ayırım, Şia'ya yönelik eleştirilerinde İbn Teymiyye'ye geniş bir alan açmış ve asıl muhatabı durumundaki Şîlilere Mu'tezile üzerinden yüklenme imkânı sunmuştur. İbn Teymiyye'nin Şîlik eleştirisinde bir mezhep olarak Şia doğrudan hedef alınmakla birlikte bu ekolün aynı zamanda Kaderiyye ve Mu'tezile gibi ekollerle ilişkili olarak eleştirilmek istenmesinin sebepleri sorgulanabilir. İbn Teymiyye'nin bu noktadaki temel gayesi, Şia'yı sadece kendi iç bütünlüğünden hareketle eleştirmek değil aynı zamanda Mu'tezile gibi Sünnî dünyada olumsuz anlamlar çağrıştıran bir ekolle ilişkili hale getirerek daha kolay eleştirilebilir bir zemine çekmek olmalıdır. Zira İbn Teymiyye, Şîlik eleştirisinde yeni alanlar oluşturma adına geç dönem Şîî düşüncüyü Mu'tezile düşüncesiyle bir göstermeyi tercih ederek bu düşüncesini hayata geçirmiştir. Bu makalede, öncelikle makalât eserlerinde Şia ile ilgili olarak yapılan ayırımlar ortaya konulmuş ve İbn Teymiyye'nin ortaya attığı mütekaddim-müteahhir ayırımının daha önceki süreçte herhangi bir karşılığının olup olmadığı tartışılmıştır. Ardında da İbn Teymiyye'nin bu ayırım üzerinden getirdiği eleştiriler ele alınmış, böylelikle de onun söz konusu ayırma yüklediği anlam tespit edilmeye çalışılmıştır.

İtikadî Fırka Tasniflerinde Şîlik

İmamet meselesine diğer fırkalara nazaran çok daha fazla önem veren Şîî fırkalar açısından imametın ayırt edici bir nitelik olarak öne çıktığı rahatlıkla söylenebilir. Böylece Şîî düşünce açısından dinin anlaşılması ve yaşanması noktasında imamet kurumuna ve imama duyulan mutlak ihtiyaç, zamanla karizmatik ve kurtarıcı imam düşüncesi çerçevesindeki dinî bir söyleme dönüşmüştür (Kutlu, 2001: 28-32). Zeydî gruplar bir kenara bırakılacak olursa Şîî fırkaların tarihsel süreçte kurtarıcı olarak gördükleri imamların adı etrafında şekillendikleri görülür. Bu fırkalar, imamların nass ile tayin edildiğini ya da önceki imam tarafından vasiyet ile belirlendiğini iddia etmişlerdir. Şîî gelenekte imamet kurumu ya da imamlar ile ilgili bu tür temel kabuller varlık kazanmış olmakla birlikte yine de imamın soyu ve kimliği ile ilgili büyük tartışmalar ve farklılaşmalar yaşanmıştır. Bu durumun neticesi olarak tarihte çok sayıda Şîî grup ortaya çıkmıştır. İmamet telakkisi etrafında meydana gelen çok sayıda farklılaşma ise Şîî fırkaların

tasnifini fazlasıyla zorlaştırmış ve birbirinden farklı çok sayıda tasnifin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Bozan, 2004: 36). Kendi içinde birbirinden farklı imamlar etrafında toplanarak kendileri ile aynı düşünceye sahip olmayan fırkalardan hatta kendi imamlarının dışında birini imam olarak kabul eden diğer Şîî gruplardan uzaklaşarak farklılaşan yapılardan oluşması, Şia'nın farklı fırkalar biçiminde tasnif edilme gibi bir durumla karşı karşıya kalmasını beraberinde getirmiştir. (Gömbeyaz, 2015: 28).

Şîî düşünce içerisinde imamların nass ve tayinle belirlendiği genel kabul görmekle birlikte bu yaklaşım biçimi, yukarıda da belirtildiği gibi Şîî düşünce-de homojen bir yapının dolayısıyla da fırak geleneğinin oluşması neticesini doğurmamıştır. Bu doğrultuda İmamî düşüncenin tarihine bakıldığında çok farklı kişilerin kendi imametlerini ileri sürdükleri görülür ki bu durum, Şia'nın çok sayıda alt kola bölünmesinin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır (Bozan, 2004: 22). Bahse konu bu gelişme, Şîî fırak yazıcılığına da yansımış ve Şîî müellifler, bizzat kendi mezheplerinin farklı kollarını ele alan müstakil eserler oluşturmaktan geri durmamışlardır (Gömbeyaz, 2015: 90-91). Fırak ve makalât edebiyatına bakıldığında Şîî gelenek içerisindeki bu fırkalara ve alt kollara dair ayrıntılı bilgilere rastlamak mümkündür.⁴ Örneğin Ebû Hâtim er-Râzî, Şia'yı; Râfıza, Zeydiyye ve Keysâniyye şeklinde tasnif ederken (Ebû Hâtim er-Râzî, 1988: 259, 286) Ebû'l-Hasan el-Eş'arî; Gâliyye, İmâmiyye/Râfıza ve Zeydiyye üst başlıkları altında taksim etmiştir. (el-Eş'arî, 1995: I/65). Neşvânü'l-Himyerî ise Şia'yı altı fırka olarak zikretmiştir. Bunlar; Sebeyye, Sehâbiyye, Gurâbiyye, Kâmiliyye, Zeydiyye ve İmâmiyye'dir (Neşvânü'l-Himyerî, 1948: 154-155). Ebû'l-Feth eş-Şehristânî'ye bakıldığında Şîî fırkaların Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye ve Gulât şeklinde tasnif edildiği görülmektedir (eş-Şehristânî, 1996: I/170). Horezmî ise Şia'yı; Zeydiyye, Keysâniyye, Abbâsiyye, Gâliyye ve İmâmiyye başlığı altında toplamıştır (el-Horezmî, 1958: 167-170).⁵

Hiç şüphesiz fırak ve makalât geleneğinde kendisine yer bulan çok sayıda eserden hareketle bu tasniflerin sayısını artırmak mümkündür.⁶ Ancak bizim için önemli olan bu Şîî fırkaların sayısı, kolları, mahiyeti ya da birbiriyle ilişkisi değil çeşitliliği ve farklılığıdır. Araştırmamız açısından bu hususun esas önem arz eden boyutu ise Şîî fırkaların tasnifinde İbn Teymiyye'nin sıkça gündeme getirdiği şekilde bir dönemlendirme ya da isimlendirmenin olmamasıdır. Zira Şîî gelenek, tasnif girişimlerine konu olduğunda birbirinden farklı kollar ve fırkalar şeklinde ele alınmış olmakla birlikte Şîî düşüncenin mütekaddim Şia-müteahhir Şia şeklinde bir tasnife tutulması, fırak ve makalât edebiyatında karşılaşılan bir durum değildir. İbn Teymiyye ise *Minhacu's-Sünne* adlı eserinde çok sayıda Şîî fırkaya yer vermekle birlikte bu ekolü mütekaddim ve müteahhir şeklinde ikiye ayırarak farklı ve özgün bir tasnif girişiminde bulunmuştur.⁷ Fırak ve makalât eserlerinde karşılaşılmayan bu durum, Şîî fırkaların tasnifi bağlamında ele alındığında kendine özgü bir nitelik arz etmektedir.

İbn Teymiyye'de Mütেকaddim Şia-Müteahhir Şia Ayrımı ve Mu'tezile

İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne* adlı reddiyesinde mütেকaddim Şia-müteahhir Şia ayrımına eserinin hemen başında yer vermektedir. Temelde bir Şîlik reddiyesi olan bu eserde İbn Teymiyye'nin bu ayrımı eserinin hemen başında gündeme getirmesi, sonraki sayfalarda değişik vesilelerle öne süreceği ve farklı biçimlerde temellendirmelerde bulunacağı bu ayrımın mantığına, aynı zamanda meşruiyetine delil ve temel teşkil etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Zira İbn Teymiyye, reddiyesinin hemen başında siyasî-itikadî bir İslam mezhebi olan Şia ile ilgili bakış açısını yansıtan veriler sunmaktadır. Bu doğrultuda o, Şîlik eleştirisinin gerçekleştiği zeminlerden biri olan Şia'yı mütেকaddim ve müteahhir şeklinde ikiye ayırma ve müteahhir Şia'yı Mu'tezile'nin takipçileri konumunda bulunma yönündeki iddiasına uygun bir zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda İbn Teymiyye'nin müteahhir Şia'yı teşeyyu ile itizal düşüncelerini cem eden fırka⁸ olarak tasvir etmesi (İbn Teymiyye, 1986: II/371), konu ile ilgili algı biçimini yansıtmaları bakımından çok önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹

İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne* adlı reddiyesinin hemen başında imamî akide ve Şîî telakkiye dönük eleştirilerine geçmeden önce Şîîlerle ve bir mezhep olarak Şia'yla ilgili tanımlayıcı aynı zamanda yerici ifadelere yer vermektedir (İbn Teymiyye, 1986: I/6-12). Birçoğu betimleyici değil de reddiye olgusu bağlamında aynı zamanda ötekileştirici bir bakış açısıyla ortaya atılan bu iddialardan biri de mütেকaddim Şia'nın aksine müteahhir Şia'nın Hz. Ali'nin Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e takdim ve tafdili ile ilgili tartışmalara girişmiş olmasıdır. İbn Teymiyye'ye göre mütেকaddim Şia, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'ye tafdili ile ilgili herhangi bir tartışmaya girişmemiştir. Onlar, Hz. Ali'ye muhabbet beslemekle birlikte Hz. Ali'yi hiçbir zaman ilk iki halifenin önüne geçirmemişlerdir (İbn Teymiyye, 1986: VI/51).¹⁰ Mütেকaddim Şia, yalnızca Hz. Ali'nin Hz. Osman'a takdimi ile ilgilenmiştir ki bu husus da mütেকaddim olsun müteahhir olsun Şîî düşüncenin önde gelen temsilcilerince zaten bilinen bir husustur (İbn Teymiyye, 1986: VII/391).¹¹ İbn Teymiyye'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre müteahhir Şia ise tam tersi bir tavır benimsemiş ve Hz. Ali'yi ilk üç halifeye takdim etmiştir. İbn Teymiyye, mütেকaddim Şia'nın ayırt edici özelliğinin bu yaklaşımı olduğunu bildirdikten sonra Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî'nin (ö.319/931) *Kitâbu'l-Makâlât* adlı eserinden kendi tezlerini destekleyecek deliller sunmaktadır (İbn Teymiyye, 1986: I/13-14).¹² Böylece İbn Teymiyye, müteahhir Şia'nın mütেকaddim Şia'dan ayrıldığını ve erken dönem Şîî düşünce ile geç dönem Şîî düşüncenin temel noktalarda bile ayrışma içerisinde bulunduğunu ima etmiştir.¹³ İbn Teymiyye'ye göre mütেকaddim Şia ile müteahhir Şia'nın ayrıldığı noktalardan biri de on iki imamın imametine dair nass bulunup bulunmadığı

tartışmaları ile ilgilidir. O, mütekaddim Şia'nın on iki imamın imametinin nassa dayandığı yönünde bir iddiası yokken, müteahhir Şia'nın bu konuyu nassa dayalı bir biçimde ele aldığını ileri sürmüştür (İbn Teymiyye, 1986: VIII/248-249). Görüldüğü üzere İbn Teymiyye, gerek Hz. Ali'nin konumu gerekse imamet-nass ilişkisi ile ilgili olarak mütekaddim Şia ile müteahhir Şia'nın farklı kanaatlere sahip olduğunu belirtmiş ve bu iki yapının farklılığını bu iki değişken üzerinden öne çıkarmıştır.

İbn Teymiyye, Şiîlik eleştirisinde işlevsel bir biçimde kullandığı mütekaddim Şia-müteahhir Şia ayrımını bazen de isimler üzerinden gerçekleştirmektedir. Örneğin o, Şiîler'in sözlerine güvenilip güvenilemeyeceği ya da bilgilerinin doğru olup olmadığı konusunda tartışırken Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö.198/813), Alî İbnü'l- el-Medîne (ö.234/848-49), Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (ö. 256/870), Ebû Abdîrrahmân en-Nesâ'î (ö.303/915), Ebû'l-Hasan ed-Dârakutnî (ö.385/995) ve Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî (ö.405/1014) gibi ilim ehlinin eserlerine müracaat edilmesi halinde bu eserlerde Şiîlerle ilgili oldukça menfi ifadelerin yer aldığını görüleceğini belirtmektedir. Hatta İbn Teymiyye'ye göre Buhârî gibi *es-Sahîh* sahibi isimler bile Âsım b. Damre es-Selûlî (ö.174/790), Hâris b. Abdillâh el-Hemedânî (ö.165/781) ve Abdullâh b. Selîme el-Kûfî gibi Şiî düşüncenin ilk nesil temsilcilerinden herhangi bir şey rivayet etmemişlerdir (İbn Teymiyye, 1986: I/67). İbn Teymiyye, bu noktada Şiî geleneğe mensup bu isimleri sayarken bunları kadim Şia'ya mensup isimler olarak resmetmektedir. Böylece o, çoğunlukla mütekaddim Şia olarak nitelendirdiği kadim Şia'nın temsilcilerinin kimler olduğuna dönük bilgiler sunmaktadır. Bu isimlerin yaşadığı zaman dilimleri göz önünde bulundurulduğunda mütekaddim Şia'nın varlığını devam ettirdiği zaman aralığına dair bilgi edinmek de mümkündür.

İbn Teymiyye, Şiîlik eleştirisinin önemli bir argümanı olan mütekaddim Şia-müteahhir Şia ayrımını çoğu kez müteahhir Şia üzerinden temellendirmekte ve müteahhir Şia'nın akliyyât konusundaki temel çıkış noktalarının Mu'tezile'nin kitaplarına dayandığını ifade etmektedir (İbn Teymiyye, 1986: V/162). Ona göre müteahhir Şia, özellikle kader ve sıfatlar konusunda Mu'tezile ile büyük bir mutabakat içerisindedir.¹⁴ Tevhid ve adalet konularında da durum bu minval üzeredir (İbn Teymiyye, 1986: II/369). Bununla birlikte Mu'tezile, bazı konularda Şia'ya göre daha makuldür ve daha isabetli fikirlere sahiptir. Örneğin Mu'tezile içerisinde ilk üç halifenin hilafetine dönük olumsuz bir tavır takınma durumu söz konusu değildir. Sadece Mu'tezile'nin geç dönem temsilcilerinde Hz. Ali'nin Hz. Osman'a tafdili gibi bazı düşünceler ortaya çıkmıştır. Böylece bu görüşü savunanlarla Zeydiyye arasında tevhid, adalet, imamet ve tafdil konularında ortaklık meydana gelmiştir. Amr b. Ubeyd (ö.144/761) ve Vâsıl b. Atâ (ö.131/748) gibi Mu'tezile'nin ilk dönem temsilcileri ve öncüleri ise Hz. Ali'nin adaleti konusunda kesin ifadeler kullanmaktan uzak durarak Zeydiyye ile yakın-

laşma yaşayan bu fikir sahiplerinden ayrı bir duruş sergilemiştir (İbn Teymiyye, 1986: I/70-71).¹⁵

İbn Teymiyye, müteahhir Şia'nın Mu'tezile ile yaşadığı yakınlaşma bağlamında Şiî düşüncenin önemli isimlerine yer vererek bu isimler üzerinden değerlendirmelerde bulunmakta ve Şiî düşüncenin geç dönem temsilcilerinin erken dönem düşüncesinden ayrılarak Mu'tezilî düşünceye yaklaştığını ileri sürmektedir. Bu noktadan hareketle müteahhir Şia'yı Mu'tezile ile bir tutarak eleştirme amacı güden İbn Teymiyye'ye göre Şiî kelimcilerinden Hişâm b. el-Hakem (ö.179/795), Hişâm b. Sâlim el-Cevalikî (ö. hicrî ikinci asrın sonları) ve Yûnus b. Abdirrahmân el-Kummî (ö.208/823)¹⁶, sıfatlar konusunda Ehl-i Sünnet akidesinin dışında kalan ifadelere yer vermiştir. Böylece bu isimler tarafından Kur'an'ın mahlûk olduğu¹⁷ ve Allah'ın ahirette görülemeyeceği gibi bazı fikirler sadır olmuştur. Hatta bu konuda daha da ileri gidilerek tecsim ve teşbih gibi konularda aşırılığa sapılmıştır. Hicrî üçüncü asrın sonlarına gelindiğinde ise el-Hasan b. Mûsa en-Nevbahtî (ö.300/912) ve sonrasında Şeyh Müfid b. Nu'mân el-Hârisî (ö.413/1022) gibi Şiîler, Mu'tezile'nin görüşlerini iyiden iyiye benimsemiştir (İbn Teymiyye, 1986: I/72). İbn Teymiyye'ye göre Ebû'l-Hasan el-Eş'arî gibi makalât sahiplerinin eserlerinde bahsettikleri Şiîler'in daha çok geç dönem temsilcilerinin tevhid ve adalet¹⁸ konularında Mu'tezile ile mutabık olduklarını belirtmeleri de bu duruma işaret etmektedir. Hâlbuki aynı müellifler, Şiî düşüncenin erken dönem temsilcilerinden kader ve tecsim gibi konularda Şia'nın geç dönem temsilcilerine nispetle farklı bilgiler aktarmaktadır (İbn Teymiyye, 1986: I/73).

İbn Teymiyye, Hişâm b. el-Hakem ve Hişâm b. Sâlim el-Cevalikî gibi isimleri yukarıda da görüldüğü üzere sıfatlar ve kader konusunda birçok yerde gündeme getirmekte ve bu isimler üzerinden mütekaddim Şia-müteahhir Şia bağlamında bir tarihlendirme ya da dönemlendirmeye gitmektedir. Örneğin İbn Teymiyye'ye göre sıfatlar ve kader konusunda İbn Mutahhar el-Hillî'nin *Minhâcü'l-Kerame* adlı eserinde Şia'ya nispetle öne sürdüğü fikirler, gerçekte Şiî düşüncenin temel ve ayırıcı nitelikleri arasında yer almamaktadır. Aynı şekilde Hillî'nin öne sürdüğü bu görüşler, Şiî düşüncenin geneline teşmil edilemez. Zira İbn Teymiyye'ye göre Hillî'nin İmâmiyye'ye nispetle ortaya attığı bu fikirler, Mu'tezile'ye aittir ve bu görüşler, müteahhir Şia tarafından Mu'tezile'den tevarüs edilmiştir. Kaldı ki Şiîler'in kitaplarında yer alan görüşleri, bu tür konularda Mu'tezilî teorilere dayanmaktadır. İbn Teymiyye'ye göre bu fikirlerin Mu'tezile'den Şiî düşünceye geçiş süreci hicrî üçüncü asrın sonlarında başlamış dördüncü asırda ise yaygınlık kazanmıştır. Bu süreçte kilit rol oynayan isimler ise Şeyh Müfid ve Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî'dir (ö.460/1067). Şiî düşüncenin erken dönem temsilcileri arasında yer alan Hişâm b. el-Hakem ve Hişâm b. Sâlim gibi isimlerin görüşlerinde ise böyle bir etkiden bahsetmek pek mümkün değildir (İbn

Teymiyye, 1986: II/101-102).¹⁹ İbn Teymiyye, Mu'tezilî fikirlerin Şîî düşünceye geçiş süreci ile ilgili olarak bir başka yerde ise Büveyhîler (334-447/932-1062) dönemini işaret etmektedir. Buna göre Büveyhîler döneminde Şîî düşüncenin Mu'tezile ile teması, başta sıfatlar ve kader konusu olmak üzere birçok noktada daha önce görülmemiş benzerliklerin yaşanmasına neden olmuştur (İbn Teymiyye, 1986: III/139).²⁰ Bu tespitler ise İbn Teymiyye'nin Şîîlik eleştirisinde sıkça kullanılmış ve o, müteahhir Şîa'yı neredeyse Şîî telakkînin tamamıyla dışında görerek Mu'tezile ile bir tutup eleştirmeyi tercih etmiştir.

İbn Teymiyye'nin mütekaddim Şîa-müteahhir Şîa ayrımında tecsîm ve teşbîh konusunu sık sık gündeme getirdiği görülmektedir. Tenzîh doktrini bağlamında varlık kazanan bu konuda İbn Teymiyye, mütekaddim Şîa ile müteahhir Şîa'nın farklı kanaatlere sahip olduğunu bu yönüyle de bu iki zümre arasında büyük bir ihtilafın bulunduğunu ileri sürmektedir. Tecsîm ve teşbîh konusunun Şîî gelenekteki en köklü tartışma konularından biri olduğunu ileri süren İbn Teymiyye, yukarıda da belirtildiği gibi özellikle mütekaddim Şîa'nın tecsîm ve teşbîh ile anıldığını vurgulamaktadır. Müteahhir Şîa'nın Mu'tezile'nin tesiriyle konuya bakışının farklılaştığını bildiren İbn Teymiyye, yine de bu konunun tartışmalı olduğunu ve bu her iki geleneğin bu konuda tenakuz ettiğini bildirmektedir. Ona göre Şîî düşüncenin erken dönem temsilcileri, tecsîm ve teşbîh konusunda aşırılığa saparken geç dönem temsilcileri aynı tavrı sıfatların nefyi ve ta'tîl konularında göstermiştir. Böylece gerek mütekaddim Şîa gerekse de müteahhir Şîa, bu konularda Cehmiyye ve Mu'tezile ile yakınlaşma yaşamıştır (İbn Teymiyye, 1986: II/103).²¹

Müteahhir Şîa'nın Mu'tezile'den tevarüs ettiği konular bağlamında İbn Teymiyye'nin gündeme getirdiği hususlardan biri de sıfatlar ve kader konusuna ek olarak salah-aslah (İbn Teymiyye, 1986: VI/396) bir de ta'dîl, ta'lîl ve tecvîr (İbn Teymiyye, 1986: VI/398) konularıdır. İbn Teymiyye'ye göre imamet konusuyla alakalı olmamasına rağmen imamet bahislerinde ele alınan bu konular, aynı zamanda Mu'tezile'den tevarüs edilen hususların başında gelmektedir. Zira Şîa içerisinde kaderi kabul edip ta'dîl ve tecvîr konularını inkâr edenler bulunmakla birlikte bu konularda Mu'tezile'nin görüşlerini benimseyenler de vardır. Bilinmektedir ki bu konulardaki fikirlerin asıl sahibi Mu'tezile'dir. Şeyh Müfîd, Muhammed b. Alfî el-Kerâcîkî (ö.449/1057) ve Ebû Ca'fer et-Tûsî gibi önde gelen Şîî isimler, bu fikirlerini Mu'tezile'den almıştır. Mütekaddim Şîa'nın görüşlerinde ise bu tür fikirlere rastlamak mümkün değildir (İbn Teymiyye, 1986: I/128). İbn Teymiyye'ye göre müteahhir Şîa'nın bu doğrultuda Mu'tezile'den aldığı fikirlerin diğer bazıları şunlardır: Allah; kulların, meleklerin ya da peygamberlerin fiillerinden herhangi bir şey yaratmamıştır. Tüm bu fiiller, Allah'ın kudreti ve yaratması dışında gerçekleşir. Allah, hiç kimseyi hidayete erdiremeyeceği gibi hiç kimseyi de saptıramaz. Kulların sapması ya da ihtida etmesi,

Allah'ın yardımıyla ya da istemesiyle değil insanların kendi dilemesiyledir (İbn Teymiyye, 1986: I/129).²² Ayrıca İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre müteahhir Şia'nın imametini vücûbiyetini lütûf bağlamında ele alması da Mu'tezile'nin etkisiyle gerçekleşmiştir (İbn Teymiyye, 1986: VI/388-389). İbn Teymiyye, geç dönem Şîî düşünce içerisinde Mu'tezile'nin etkisiyle varlık kazanan tüm görüşler üzerinden müteahhir Şia'yı Mu'tezile'ye yakınlaştırmakta ve Şîlik eleştirisini bu durum üzerinden sürdürmektedir.

İbn Teymiyye'nin Şîlik eleştirisi bağlamında mütekaddim Şia-müteahhir Şia ayrımında bulunurken kullandığı en önemli motiflerden biri de Ehl-i Beyt kavramıdır. İbn Teymiyye, mütekaddim Şia'nın müteahhir Şia'dan farklı olduğunu belirtmek aynı zamanda Mu'tezile'nin takipçileri olarak resmetmek istediği birçok yerde Ehl-i Beyt kavramını devreye sokmakta ve mütekaddim Şia'nın Ehl-i Beyt düşüncesiyle büyük bir mutabakat içerisinde olduğunu ileri sürmektedir. Bu denklemde müteahhir Şia, Ehl-i Beyt olgusunun dışına itilmekte bir anlamda da yalnızlaştırılmaktadır. Bu yapılırken de müteahhir Şia'nın Mu'tezile'nin takipçileri olmasının yanı sıra aynı zamanda Ehl-i Beyt düşüncesinden ve erken dönem Şîî telakkîden uzaklaştığı izlenimi verilmektedir. Örneğin İbn Teymiyye, Ehl-i Beyt'e mensup olan Şia'nın tevhid, sıfatlar ve kader konusunda Hz. Alî ve İbn Abbaâs gibi sahabe ve tabîinden olan diğer bazı insanlar ile aynı kanaati paylaştığını dile getirmektedir. Bu konularda Mu'tezile'nin görüşlerini benimseyenler ise Ehl-i Beyt düşüncesinden tamamıyla ayrılarak farklı bir yol benimsemişlerdir. Zira bilinmektedir ki Ehl-i Beyt, kader ve sıfatlar gibi konularda sahabe ve tabîinin yolu üzeredir.²³ İbn Teymiyye'ye göre mütekaddim Şia ile müteahhir Şia'nın ayrıldığı noktalardan biri de daha önce de belirtildiği gibi halku'l-Kur'an konusudur. Şia'nın kendi içerisinde tartışmalı olduğu bu konuda mütekaddim Şia, Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Beyt düşüncesine de uygun bir biçimde Kur'an'ın mahlûk olmadığını söylemektedir. Müteahhir Şia ise bu konuda Ehl-i Beyt düşüncesinden uzaklaşarak Mu'tezile'nin tesirine girmiş ve Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini savunmuştur (İbn Teymiyye, 1986: II/368 vd.). İbn Teymiyye'nin müteahhir Şia-Mu'tezile yakınlaşması bağlamında dile getirdiği tüm bu hususlar ise daha önce de belirtildiği gibi Şîlik eleştirisinde işlevsel bir biçimde kullanılmıştır. Onun mütekaddim Şia ya da Şîlik-Mu'tezile yakınlaşmasına dönük vurgusunun temel nedenlerinden biri, kendi dönemindeki Şîliğin Mu'tezile gibi Sünnî dünyada çok da fazla karşılığı olmayan yapılarla bir tutarak daha kolay eleştirme isteği olmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

İbn Teymiyye'nin Şia'yı daha kolay eleştirilebilir bir zemine çekmek için doğrudan Şia'yı hedef alan eleştirilerine ek olarak bu ekolü mütekaddim ve mü-

teahhir şeklinde ikiye ayırması daha sonra ise birçok değişken üzerinden müteahhir Şia ile Mu'tezile arasında benzerlik kurması oldukça dikkat çekicidir. İbn Teymiyye'nin kendi dönemindeki İmâmiyye Şiası'nı erken dönem Şîliğin devamı olarak değil de Mu'tezile'nin etkisinde kalmış bir yapı olarak resmetmesi, mezheplerin tarihî süreç içerisindeki değişim ve dönüşümlerini gündeme getirmektedir. Bilinmektedir ki hiçbir mezhep, ilk ortaya çıktığı gibi kalmamaktadır. Her mezhep; siyasî, itikadî ve sosyo-kültürel şartlara bağlı olarak zamanla değişmekte ve dönüşmektedir. Bazen de İmâmiyye Şiası örneğinde görüldüğü gibi siyasî-itikadî mezhepler, bazı yapılarla yoğun bir yakınlaşma yaşamaktadır. Bu durumun bir neticesi olarak farklı ekollerin görüşleri arasında bazı örtüşmeler söz konusu olabilmektedir. Bu tarihsel gerçekliğin hakkını teslim etmekle birlikte belirtilmelidir ki herhangi bir mezhebe yönelik eleştirel kurgunun sadece bu zaviyeden hareketle inşa edilmesi bir yönüyle eksiklik oluşturmaktadır. Zira İmâmiyye Şiası, İbn Teymiyye'nin yaşadığı dönemde Mu'tezile ile birçok konuda ortak görüşe sahip olan bir ekol olarak varlık kazanmışsa bu ekole dönük eleştirilerin yaşanan etkileşime bağlı farklılaşma üzerinden değil de o dönemdeki eklektik yapısı üzerinden, fikirler bağlamında ve bir bütün olarak ele alınmasının daha sağlam bir eleştiri ortamına imkân tanıyacağı muhakkaktır. Bununla birlikte İbn Teymiyye, Şîlik eleştirisinde birinci yaklaşımı tercih etmiştir. Böylelikle o, özellikle *Minhâcu's-Sünne* adlı reddiyesindeki Şîlik eleştirisini, bu ekolün kendi yaşadığı dönemdeki mevcut ve eklektik yapısı üzerinden değil de daha çok parçalı, ilk dönemle bağlantılı ve başka bir mezheple ilişkili olarak ele almıştır. Bu bakış açısı da İmâmiyye Şiası'nın VIII/XIV. asırdaki genel görünümünün bir bütün olarak eleştiri sürecine dâhil edilmesini engellemiştir.

Notlar

- (*) Ar. Gör., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
E-Posta: iakkoyunlu@ankara.edu.tr
- (**) Bu makale, "İbn Teymiyye'nin Şia'ya Reddiyesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.
- 1 İbn Teymiyye'nin müstakil bir usûlüddin eseri olmadığından kelâmî görüşlerinin ya da kelâm eleştirisinin ortaya konabilmesi için başta *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelamî's-Şîati'l-Kaderiyye ve Der'u Tearuzi'l-Akl ve'n-Nakl* olmak üzere birçok eserine müracaat edilmelidir. İbn Teymiyye'nin kelâm eleştirisini konu edinen çağdaş araştırmalar için bkz. (Özervarlı, 2008); (Aydın, 2009).
 - 2 İbn Teymiyye'nin mantık eleştirisi için *er-Red ala Mantıkıyyîn ve Nakzu'l-Mantık* adlı eserlerine bakılabilir. İbn Teymiyye'nin mantık eleştirisi ile ilgili çağdaş bir araştırma için bkz. (Hasırcı, 2010).
 - 3 İbn Teymiyye'nin akıl-nakil ilişkisine dair görüş ve eleştirileri için bkz. *Der'u Tearuzi'l-Akl ve'n-Nakl*. Konu ile ilgili çağdaş araştırmalar için bkz. (Kıyıcı, 2009); (el-Tobgui, 2013).

- 4 Fırka tasniflerine dair bilgiler, sadece fırak ya da makalât eserlerinde yer almamaktadır. Bu eserlere ek olarak İslam düşünce tarihinde kaleme alınan tarih ve coğrafya eserlerinin yanı sıra ilimler tasnifini konu edinen eserlerde ve benzeri edebiyatta fırka tasniflerine dair bilgiler bulmak mümkündür. Fırka tasniflerinin yer aldığı literatür ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Gömbeyaz, 2015: 2 vd.)
- 5 Şii fırkaların tasnifi ile ilgili ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. (Gömbeyaz, 2015: 90-95). Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. (Koloğlu, 2003: 240-241). Şia'nın Râfıza ve Zeydiyye şeklinde taksim edildiği sıra dışı bir tasnif denemesi için bkz. (Keskin, 2015: 33-47).
- 6 Örneğin, Abdülkâhir el-Bağdadî, Malâtî, Ebu'l-Muzaffer el-İsferayinî, İbn Hazm, Kalhâtî, Fahrüddin er-Razî, Ebu Mûttî Mekhul en-Neseî, Seksekî, İbn Dai er-Razî, Telbisü İblis merkezli olarak İbnü'l-Cevzî ve el-Bed ve't-Tarih merkezli olarak Makdisî gibi isimlere ait makalât eserlerinde Şii fırkaların tasnifi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bununla birlikte tespitlerimize göre bu eserlerde yer alan tasniflerde İbn Teymiyye'nin yaptığına benzer bir tasnifin bulunmadığını tekrar belirtmek gerekir.
- 7 İbn Teymiyye'nin siyasî-itikadî İslam mezhepleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunan *Minhâcu's-Sünne* adlı eserinin fırak ve makalât geleneği içerisinde kendisine yer bulmadığı bilinmektedir. Yine İbn Teymiyye'nin Şia'yı mütekaddim ve müteahhir şeklinde ikiye ayırması, temelde bir fırka tasnif çabasının neticesi olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bununla birlikte İbn Teymiyye'nin bu ayrımı, Şii fırkaların tasnifi bağlamında ele alındığında orijinal bir yöne sahiptir. Zira o, hem mütekaddim Şia'yı hem de müteahhir Şia'yı farklı siyasî-itikadî yapılarla ilişkilendirmekte ve Şii düşüncenin gerek tarihsel gelişimi gerekse uğradığı kırılma ve farklılaşmalar bağlamında çok önemli bilgiler sunmaktadır. İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımı da onun ortaya koyduğu taksimin önemini bir kat daha artırmaktadır. Yine de belirtilmelidir ki İbn Teymiyye'nin bu çabası, Şii düşüncenin gelişimi ile ilgili bazı tespitlerde bulunmaktan ziyade Şia'nın daha kolay eleştirilebilir bir noktaya çekilmesi amacıyla gerçekleştirilen bir kurgu olduğu izlenimi vermektedir.
- 8 İbn Teymiyye'ye göre müteahhir Şia, aklî konularda Mu'tezile'ye dayanmıştır. Bu süreçte Şia'nın geç dönem temsilcileri, önce felsefeye dalmış daha sonra ise filozof olma yoluna girmiştir. Son noktada ise bu kişiler, felsefe ve itizal düşüncelerini birleştirmiş ve buna rafz düşüncesini de ekleyerek farklı bir noktaya evrilmiştir. İbn Teymiyye'ye göre *Minhâcü'l-Kerame* adlı eserine reddiye yazdığı imamî âlim İbn Mutahhar el-Hillî, bu manzarayı resmeden oldukça iyi bir örnektir. Bkz. (İbn Teymiyye, 1986: V/162).
- 9 Çoğunlukla müteahhir Şia'yı Mu'tezile ile özdeşleştirme amacı güden İbn Teymiyye bazen de müteahhir Şia ile ilgili diğer ekollerle etkileşim bağlamında genel bir değerlendirme yapmakta ve şu ifadeleri kullanmaktadır: Müteahhir İmâmiyye, sıfatlar konusundaki görüşlerini Cehmiyye'den, kulların fiilleri konusundaki görüşlerini Kaderiyye'den, imamet ve tafdil konularındaki görüşlerini de Râfıza'dan almıştır. Bkz. (İbn Teymiyye, 1986: VIII/10).
- 10 Krş. (İbn Teymiyye, 1986: VIII/224). İbn Teymiyye, bu iddialarını desteklemek için bazıları Hz. Ali'ye isnad edilen birçok rivayete yer vermektedir. Örneğin aktarılan bir rivayete göre Hz. Ali, peygamberden sonra bu ümmetin en hayırlılarının Ebûbekir sonra da Ömer olduğunu belirtmiştir. Bkz. (İbn Teymiyye, 1986: VI/136-137). İbn Teymiyye'nin bu iddialarının aksine kimi kaynaklarda onun mütekaddim Şia'dan saydığı Hişâm b. Hakem'in Hz. Ali'yi Hz. Ebûbekir'den üstün tuttuğu ya da imamet nas ve tayin ile belirlenmiş olduğu tezlerini savunduğu bir takım münazaralar rivayet edilmektedir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kaplan, 2013).

- 11 Krş. (İbn Teymiyye, 1986: VIII/224).
- 12 İbn Teymiyye'nin mütekaddim Şia'nın Hz. Ali'yi ilk iki halifeye takdim ve tafdil etmediği yönündeki iddiaları ile ilgili olarak ayrıca bkz. (İbn Teymiyye, 1986: I/308).
- 13 İbn Teymiyye, mütekaddim Şia'nın Hz. Ali'yi ilk iki halifeye takdim etmediği yönündeki iddialarını sıralarken bazen de mütekaddim Şia yerine *eş-Şî'a el-Ûla* kavramını kullanmaktadır. Onun *eş-Şî'a el-Ûla* olarak nitelendirdiği bu insanlar, Hz. Ali döneminde yaşamış ve Hz. Ali'nin taraftarlığını yapmış kişiler olarak resmedilmektedir. İbn Teymiyye'ye göre *eş-Şî'a el-Ûla* olarak nitelendirilen bu zümre, aynen mütekaddim Şia'da olduğu gibi Hz. Ali'yi hiçbir şekilde Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e takdim etmemişlerdir. İbn Teymiyye'nin *eş-Şî'a el-Ûla* şeklindeki kullanımı için bkz. (İbn Teymiyye, 1986: II/85); krş. (İbn Teymiyye, 1986: VI/51,339). İbn Teymiyye'nin *eş-Şî'a el-Ûla* olarak nitelendirdiği ve Hz. Ali döneminde yaşadıklarını belirttiği bu zümre, acaba İbn Teymiyye tarafından mütekaddim Şia ile bir mi tutulmaktadır yoksa ilk Şîîler olarak mı ele alınmaktadır? İbn Teymiyye'nin Şîîliğin doğuşunu daha çok Hz. Osman dönemi olayları ile bağlantılı olarak ele alması, onun Hz. Ali döneminde Şîîlik adında bir siyasi-itikadî yapının olmadığını dolayısıyla bu zümrenin mütekaddim Şia'dan farklı olduğunu düşünmemiz için yeterli oranda veri sunmaktadır. İbn Teymiyye'nin Şîîliğin doğuşu ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. (İbn Teymiyye, 1986: I/307 vd.). Öyleyse İbn Teymiyye'nin mütekaddim Şia'dan farklı olarak *eş-Şî'a el-Ûla* isimlendirmesini kullanması, mütekaddim Şia ile ilgili görüşlerini sağlam bir şekilde temellendirme amacına dönük olmalıdır.
- 14 İbn Teymiyye, müteahhir Şia'nın kader ve sıfatlar konusundaki ayetleri tefsir etme biçimlerine bakıldığında bu ayetleri tefsir metodunun Mu'tezilî müfessirlerin eserlerinden alınmış olduğunu belirtmektedir. İbn Teymiyye'nin belirttiğine göre bu görüşler, Abdurrahmân b. Keysân el-Esam, Ebû Alî el-Cübbâ'î, Kâdî Abdülcebbar el-Hemedânî, Ebû'l-Hasan er-Rummânî ve Ebû Müslim el-İsfahânî gibi Mu'tezilî isimlerin tefsirlerinden alınmıştır. Mütekaddim Şia ise kendi dönemlerinde yaşamış Mu'tezilî isimlerden akliyyât ya da tefsir konularında herhangi bir bilgi aktarmamıştır. Bkz. (İbn Teymiyye, 1986: III/6-7). Benzer değerlendirmeler için bkz. (İbn Teymiyye, 1986: VIII/6).
- 15 Vâsıl b. Atâ ve Zeyd b. Alî arasındaki ilişkilere dair çeşitli rivayetler ve değerlendirmeleri için bkz. (Ümit, 2010: 81 vd.).
- 16 Bu isimler, müteahhir Şia'dan kabul edilmemekle birlikte müteahhir Şia-Mu'tezile yakınlaşmasının fitilini ateşleyen isimler olarak nitelendirilebilir.
- 17 İbn Teymiyye'nin, genel olarak mütekaddim Şia'nın Kur'an'ın mahlûk olmadığı fikrini taşıdığını ifade etmekle birlikte bu gibi Şîî kelimacılar söz konusu olduğunda farklı değerlendirmelere de yer verdiğini belirtmek gerekir. İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımı, bazı durumlarda mütekaddim Şia'yı bu tür görüşler ortaya atan kelâmcıların yaşamış olduğu zaman diliminin de gerisine götürerek ehl-i beyt olgusu ile ilişkilendirme amacına dönük olmalıdır. Bilinmektedir ki İbn Teymiyye, ehl-i beyt içerisinde Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia eden herhangi bir kişinin bulunmadığını birçok yerde dile getirmektedir.
- 18 İbn Teymiyye'nin tevhid ve adalet konularında müteahhir Şia ile Mu'tezile arasında gerçekleşen yakınlaşma ile ilgili değerlendirmeleri için bkz. (İbn Teymiyye, 1986: III/5).

- 19 Ayrıca bkz. (İbn Teymiyye, 1986: III/9).
- 20 İbn Teymiyye, tevhid, kader ve sıfatlar gibi konulardaki farklılığa işaret ettiği bir yerde mütekaddim Şia'nın Mu'tezile'nin etkisinden uzak olduğunu vurguladıktan sonra mütekaddim Şia'nın çok büyük bir kısmının kaderi inkâr etmediğini belirtmiştir. Daha sonra ise yine de ilk Şîiler arasında kaderi inkâr etmenin sıfatları inkâr etmeden daha yaygın olduğunu belirterek konuya farklı bir açılım kazandırmıştır. Devamında ise o, büyük günah sahibinin ahiretteki durumu ile ilgili tespitlerde bulunmuş ve müteahhir Şia'nın bu konuda mütekaddim Şia'dan ayrılarak bu konunun bilinemeyeceğini ifade ettiğini belirtmiştir. Müteahhir Şia'dan bir başka grup ise büyük günah sahiplerinin çoğunluğunun ebedî olarak cehennemde kalacağı yönünde fikir beyan etmiştir. Bkz. (İbn Teymiyye, 1986: III/462-463).
- 21 Benzer değerlendirmeler için bkz. (İbn Teymiyye, 1986: II/242-244).
- 22 İbn Teymiyye, bu hususlara ek olarak daha farklı hususları da gündeme getirmektedir. Konu ile ilgili farklı örnekler için bkz. (İbn Teymiyye, 1986: I/129-131). Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. (İbn Teymiyye, 1986: I/446).
- 23 Ehl-i Beyt kavramının kullanımı ile ilgili olarak bkz. (İbn Teymiyye, 1986: II/100). İbn Teymiyye bazen de müteahhir-mütekaddim ayrımına gitmeden Şîi düşünce ile ehl-i beyt arasında doğrudan bir ayrım yapmaktadır. Örneğin İbn Teymiyye'ye göre Ehl-i Beyt'ten Alî b. el-Hüseyin ya da Ca'fer es-Sâdık gibi isimlerden ru'yetullahı ve kaderi inkâr eden, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyen, Hz. Alî'nin nass ile tayin edildiğini öne süren, on iki imamın masum olduğunu düşünen ya da Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e sebbeden herhangi biri bulunmamaktadır. İmamiyye ise bu konuların hepsinde Ehl-i Beyt'e muhalefet etmiştir. Bkz. (İbn Teymiyye, 1986: II/368-369).

Kaynaklar

- Aydın, H. (2009). *İbn Teymiyye'nin Usûlüddin Anlayışı ve Kelam Eleştirilerinin Değerlendirilmesi*, İstanbul: Sembol Basım.
- Bozan, M. (2004). "Şii Fırkaların Tasnifi (Nispet Ettikleri İmamlar Eksenli Bir Deneme)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI/1: 21-38.
- Dalkılıç, M. (2008). "Abdülkerim eş-Şehsitânî'nin İslam Mezheplerini Tasnif Metodu", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, V/1: 141-155.
- Ebû Hâtîm er-Râzî, Ahmed b. Hamdân (1988). *Kitâbü'z-Zîne fî Kelimetî'l-İslâmiyye el-'Arabiyye*, thk. Abdullâh Sellâm es-Sâmerrâ'î, (es-Sâmerrâ'î, *el-Gulûv ve'l-Fırakî'l-Gâliyye* içinde), Bağdad.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan Alî b. İsmâ'îl (1995), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut.
- Fatiş, E. (2012). "İtikadi Fırka Tasnifleri Üzerine", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Erciyes University Journal of Faculty of Theology*, XIV: 21-37.
- Geçit, M. S. (2016). "Kelâmî Fırkaların İsimlendirilmesi Problemi = The Problem of Nomenclature in Teologic Parties", *İslami Araştırmalar*, XXVII/III: 323-332.
- Gömbeyaz, K. (2015). *İslam Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Gömbeyaz, K. (2005). "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/II: 147-160.

- Hasırcı, N. (2010). *İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi*, Ankara: Araştırma Yay.
- el-Horezmî, Ebû Abdillâh b. Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf, (1958). *Mefâtihu'l-'Ulûm*, Mısır.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm, (1986). *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fî Nakdi Kelâmi's-Şîati'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad: Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye.
- Kaplan, D. (2013). *Hişam b. el-Hakem Hayatı, Görüşleri ve İmami Şiiliğe Katkıları*, Konya: Aybil Yayınları.
- Keskin, M. (2015). "Zeydî İmam Kâsım b. İbrahim er-Ressî'ye (246/860) Göre Şîî Fırkaların Tasnifi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, VII/13: 33-47.
- Kıyıcı, B. (2009). *İbn Teymiyye'de Akıl-Nakil İlişkisi (Der'u Tearuzı'l-Akl ve'n-Naklı Bağlamında)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koloğlu, O. Ş. (2003). "Kâdı Abdülcebbar'a Göre İmâmiyye Fırkaları: Mutezilî Makâlât'tan Bir Kesit", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII/II:203-255.
- Kutlu, S. (2001). "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslamiyât*, IV/IV: 15-36.
- Neşvânü'l-Himyerî, Ebû Sa'îd, (1948), *Hûru'l-'Iyn*, nşr. Kemâl Mustafâ, Kahire.
- Özervarlı, M. S. (2008). *İbn Teymiyye'nin Düşünce Metodolojisi ve Kelamcılara Eleştirisi*, İstanbul: İsam Yay.
- eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm (1996), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emîr Alî Mehnâ, Alî Hasan Fâ'ûr, Beyrut.
- Toru, Ü. (2017). *Eşari Makâlât Geleneğinde İmamiyye Algısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Tan, M. (2009), "Geç Dönem Hanefî-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Bir Risale: "El- Makâlât fî Beyâni Ehli'l- Bid'a ve'd- Dalâlat", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/I: 181-202.
- Tan, M. (2000). *Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tan, M. (2008). "Hanefî-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX/II: 121-152.
- el-Tobgui, C. S. (2013). *Reason, Revelation, and the Reconstitution of Rationality: Taqi al-Din Ibn Taymiyya's "Dar' ta'arud al-'aql wa-l-naql" or "The Refutation of the Contradiction of Reason and Revelation"*, Institute of Islamic Studies: McGill University.
- Ümit, M. (2010). *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İstanbul: İsam Yay.
- Üzüm, İ. (2008). "Fırak Literatürü"ne Dayalı Olarak Fırkalar/Mezhepler Anlaşılabilir Mi? Klasik İtikâdî İslâm Mezhepleri Tarihi Kaynakları ve Değerlendirmesi", *İslam ve Klasik* (haz. S.Erdem-M.Cüneyt Kaya) içinde İstanbul, ss. 225-240.